

Allmänheten skriver till Selma Lagerlöf

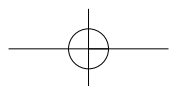
av *Maria Karlsson*

”Jag måste alltså börja oroa mig för alla tiggarebrev också? Oh dear.” Så lär Doris Lessing ha reagerat på Nobelpris-miljonerna. Kanske var Selma Lagerlöf inte riktigt lika förberedd när hon efter sitt pris 1909 översköldes av böner om hjälp. ”Det är som vore det ingen välsignelse med de pengarna”, skriver hon uppgivet till en släkting.

Av de över 40 000 brev till Selma Lagerlöf som förvaras i Kungl. bibliotekets handskriftssamling, är tusentals från hjälp-sökande. De vill ha bidrag till mat, kläder, bostad, sjukvård, studier, resor, bröllop, böcker – allt upptänkligt. Lycksökare finns naturligtvis, men mest visar breven på stor nöd.

När allmänhetens brev till Selma Lagerlöf diskuteras är det ofta just ”tiggarna” (själv skrev hon ”hjälpbehövande”) som tas upp – och då som ett exempel på framgångens baksida. Den som bläddrar i Selma Lagerlöf-samlingens stora brevvolymer inser dock att deras brev kan vara förvånansvärt mångbottnade.

Uppenbart blir också att de flesta avsändare har andra ären-

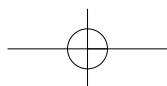

MARIA KARLSSON

den än pengar. Många berättar om sin läsning av Selma Lagerlöfs verk. Andra rådfrågar om livsfrågor: kärlek, familj, sjukdom, utbildning, politik, religion, moral och yrkesliv. Somliga ber om vägledning i sitt eget skrivande. En del vill få komma på besök eller få ett fotografi eller en namnteckning. Ett stort intresse visas för författarens privatliv och både gratulationer och beklaganden är vanliga. Selma Lagerlöfs roll överskred med andra ord vida yrkets. Allmänhetens brev riktas till en idol, ett orakel och en biktmoder likväl som till en intellektuell, moralisk och andlig vägledare, en fredssträvare, en kvinnlig förebild och en empatisk medmänniska.

Brevsamlingen är inte bara ovanligt stor. Den höga läs- och skrivkunnigheten i Sverige vid denna tid gör att den även är osedvanligt heterogen. De inhemska avsändarna är män och kvinnor i skilda åldrar, med olika yrken, från alla samhällsskikt, från stad och land. Samlingen innehåller också tusentals utländska brev som visar hur pass spritt författarskapet var världen över.

Detta material har förstås ett allmänhistoriskt värde av mått, men är inte minst viktigt för *läsforskningen*. Spontana läsareaktioner från förfluten tid är ovanliga. Vilken roll kunde litteraturen och en författare spela i människors liv? Hur såg vanligt folk på Selma Lagerlöfs författarskap och hur växte deras bild av henne fram? Jag ska här ge prov på tre olika slags brev från allmänheten: hjälpsökeri, läsareaktioner och brev från barn.

Hjälpökande

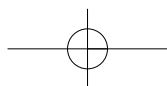
Hur kom det sig då att så många bad Selma Lagerlöf om pengar? Verner von Heidenstam fick också Nobelpriset, men inte tillnärmelsevis lika många brev om hjälp.

Att Selma Lagerlöf var kvinna spelade givetvis in. Ibland tilltalas hon som om det åvilade henne en sorts moderlig plikt att skänka pengar. En ung man som tidigare nekats pengar av författaren skriver på nytt:

Jag skriver detta brev utan att mamma vet om det. Hon har blivit så ledsen sedan hon på andra håll sökt skaffa mig de erforderliga pengarna utan resultat. [...] I hopp om att fröken ej ska bli ond på mig ville jag fråga om fröken ville vara så god att låna mig en 30 à 40 kr. med vilken summa jag skulle använda för att köpa mig en överrock, för att kunna skaffa mig en plats.

Även om just denne brevskrivare inte tycks ha fått del av Selma Lagerlöfs generositet var den mycket stor. Hon bistod inte bara släkt och vänner med medel, utan även förbluffande många främlingar. Det sistnämnda framgår bland annat av att gåvosumman ofta antecknades på brevet (det hände ofta att avsändaren återkom). Selma Lagerlöf skrev även anvisningar och kommentarer på brev och kuvert: ”Ge 40 kr.”, ”Kan ej förstå ett ord”, ”Tacka och sänd en bok”. Anteckningarna var riktade till Valborg Olander, livskamraten, som inte bara skrev rent mängder av manus, utan även hjälpte till med den smått heroiska uppgiften att besvara alla brev.

Varför var Selma Lagerlöf så givmild? Var hon rik? Nobelpriset omfattade i dagens pengavärde cirka 6 miljoner kronor.

MARIA KARLSSON

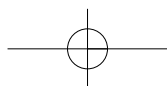
Men både dessa pengar och de hon dragit in på framgången dessförinnan började tryta. Mårbacka – som gått ifrån familjen, men köptes tillbaka efter Nobelpriset – renoverades omfattande. Driftskostnaderna var stora och trots att jordbruket gick med förlust lät Selma Lagerlöf personalen vara kvar. I ett brev till släktingen Karl August Wallroth 1912 skriver hon: ”Om morbror visste hur ont om pengar jag har alltsedan jag fick Nobelpriset! Förut var jag riktigt smått förmögen, men nu förslår ingenting.”

Det fanns en stark filantropisk strömning runt förra sekelskiftet och Selma Lagerlöf hade, inte minst under åren som lärarinna, fått inblick i förhållandena för de mest utsatta. Fattigdomens villkor skildrade hon i romaner som *Herr Arnes penningar* (1903), *Körkarlen* (1912), *Kejsarn av Portugallien* (1914) och *Anna Svärd* (1925). Den medkänsla dessa verk förmedlar förpliktigade henne säkert. Läsarbrevens visar också hur böckernas budskap färgade av sig på bilden av författarens privatperson. De hjälpsökande låter förstå att de genom hennes litterära verk insett att Selma Lagerlöf är ”god”, ”medkännande” och ”hjälpssam”. Med berömmelsen utvecklas förstås ett ömsesidigt växelspel mellan böckernas innehåll och intrycket av Selma Lagerlöf som person. Läsningen av det hon skrev påverkades av deras uppfattning om henne själv.

Att få pengar från en världsberömd författare var förstås en stor sak. Rykten om Selma Lagerlöfs givmildhet spred sig och tidningarna skrev om den. Inte sällan hänvisade brevskrivarna till att de hört talas om hennes empati och generositet: ”Författaren som jag hört omtalas såsom varandes ett föredöme af

108

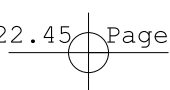
Många läsare medsände egna alster både för bedömning och som hyllning. Dessa förvaras i en särskild manuskriptsvit i Lagerlöf-samlingen. (L1:331:4)

1905 L. 190 Z.

Till Sveriges främsta frifattarinnor!

1. O ädla smält kulda fräken
En wacker dam från Sveriges land
Tag uti denna lifwets öken
Få ord från mig utaf min hand
2. O ädla wacker kulda fräken
Ett wytkort jag dig gifwa will
Ej till behag, gif det åt räknen
Som swäfvar upp mot himlen till
3. Det visar icke kulda fräken
En vy från Siljans väna strand
Men alla i som denna saken
J'finnew den: Skånes land
4. O land, som utaf Wänern sköljes
Der fräken först har blifvit till
Det utaf glans och ära håljes
John Eriks namn jag nämna vill
Jotham

MARIA KARLSSON

godt exempel, i godhet, hjälpsamhet, och [sic] hoppas därför erhålla detta lån”. Eller: ”I vetskap om Edert goda hjärta och Eder hjälpsamhet mot de fattiga och små i samhället, är jag förvissad om att doktor Lagerlöf skall vilja glädja mig, som räknar mig till de ålderstigna och små i samhället”.

Vilka fick då hjälp? Det är svårt att se någon större konsekvens i givandet. De som bad om böcker kunde ofta tillsändas en (som de militärer i Boden vilka bad om *Gösta Berlings saga* för högläsning runt elden). Skrev brevskrivaren en sympatisk biografi över sitt liv verkar det ofta ha tagits emot positivt. Böner med ett visst syfte kunde ge utdelning. Studenter hjälptes till exempel ofta – vissa fick pengar regelbundet under flera års tid. Ofta tycks dock givmildheten ha berott på dagsformen. När kraven blev för höga, som när någon återkom i förbittrad ton över att inte ha fått något, kunde Selma Lagerlöf bita ifrån ordentligt:

Herr [...]

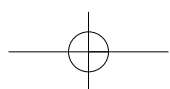
Jag vet nog att det var ovänligt att inte besvara Ert brev, men jag har ingen hjälp att ge och Ni kan nog förstå hur uttråkad man blir av att nödgas svara 'Jag kan inte' många hundra gånger om året. Jag ger bort så mycket jag kan, men vad förslår det mot de fordringar som Ni och andra ställer på mig.

Högaktningsfullt

Selma Lagerlöf

En kategori av de hjälpsökande skrev med ett dubbelt syfte. Det var de som hade egna författarambitioner. Dessa ville ha bekräftelse, uppmuntran och rådgivning, men ofta även pengar

110

ALLMÄNHETEN SKRIVER TILL SELMA LAGERLÖF

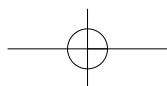
till publicering. Brev med förfrågningar av detta slag tycks bli fler efter att Selma Lagerlöf blev ledamot i Svenska Akademien 1914. I regel är de i gott skick; riktigt brevpapper, prydliga, ibland maskinskrivna.

Att en eventuellt blivande författare gått med tiggurstaven till Selma Lagerlöf för att kunna bli publicerad kunde kännas pinsamt för förlagen. Av ett brev framgår att en förläggare bett en författare – vilken Selma Lagerlöf gått i borgen för – att framföra något av en ursäkt:

Min förläggare ber att få påpeka att detta inte är något utpressningsförsök varken mot författaren eller borgenären. Det är bara mera för formens skull för att ha något att visa aktieägarna av förlaget då det ett par gånger visat sig att värs *kunnat* gå med förlust.

Läsa Lagerlöf

Många av de brevskrivare som närde egna konstnärsdrömmar är dock inte ute efter pengar i första hand. De vill få ett omdöme eller en rekommendation av en beundrad förebild. Dessa brev innehåller förstås många hyllande tolkningar av Selma Lagerlöfs författarskap. Hon verkar ha tagit brev av detta slag på högsta allvar och läste och bedömde verkligen de alster som medsändes. I KB förvaras de bilagda verken i en särskild manuskriptsvit i Lagerlöf-samlingen. Att många haft höga ambitioner är uppenbart. Här finns utkast till romaner, noveller, essäer och dikter, men också diktning av mer hyllande karaktär.

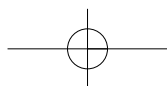

MARIA KARLSSON

Ofta kan brevväxlingar som spänner över flera år uppstå med dessa personer. Det hände mer än en gång att Selma Lagerlöf hade del i att hela livsöden förändrades. Ett exempel på det uppvisar brevväxlingen med en kvinna som suttit fängslad för förskingring och som därefter kämpat med fattigdom och sjukdom.

I sitt första brev berättar kvinnan att hon först bekantade sig med Selma Lagerlöf under sin tid i fängelse. Särskilt starkt intryck gjorde läsningen av *Jerusalem*: ”då kände jag inte att jag var i fängelse, utan tyckte att jag levde med i bokens händelser och den mystik som påstås följa med i D:r Lagerlöfs författarskap tilltalar varmt mitt sinne.” Brevet talar om litteraturens frigörande kraft – en vanlig utgångspunkt för läsning i Selma Lagerlöfs samtid. Samtidigt visar det kvinnans syn på vad hon uppfattat som ett välkänt särdrag i författarskapet.

Tillsammans med brevet bifogar hon några självbiografiska prosaskisser och genom Selma Lagerlöfs hjälp blev en av dessa publicerad. Den trycktes i tidskriften *Tidevarvet*. De övriga skisserna gav kvinnan själv med stor framgång ut senare. Hon skriver till Selma Lagerlöf om den uppskattning hon fått efter publiceringen, men också om de problem det innebar för henne när hon blev identifierad genom det självbiografiska materialet. 1927 öppnar kvinnan en egen skrivbyrå. Hon börjar arbeta som frilansande skribent i landsorten. Det sista brev Selma Lagerlöf mottog från henne är maskinskrivet och undertecknat ”XX (min anonymisering), journalist”. Från fängelsekund till journalist med egen skrivbyrå – en resa med dramatiska dimensioner likt Selma Lagerlöfs egen.

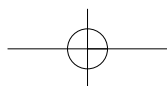
ALLMÄNHETEN SKRIVER TILL SELMA LAGERLÖF

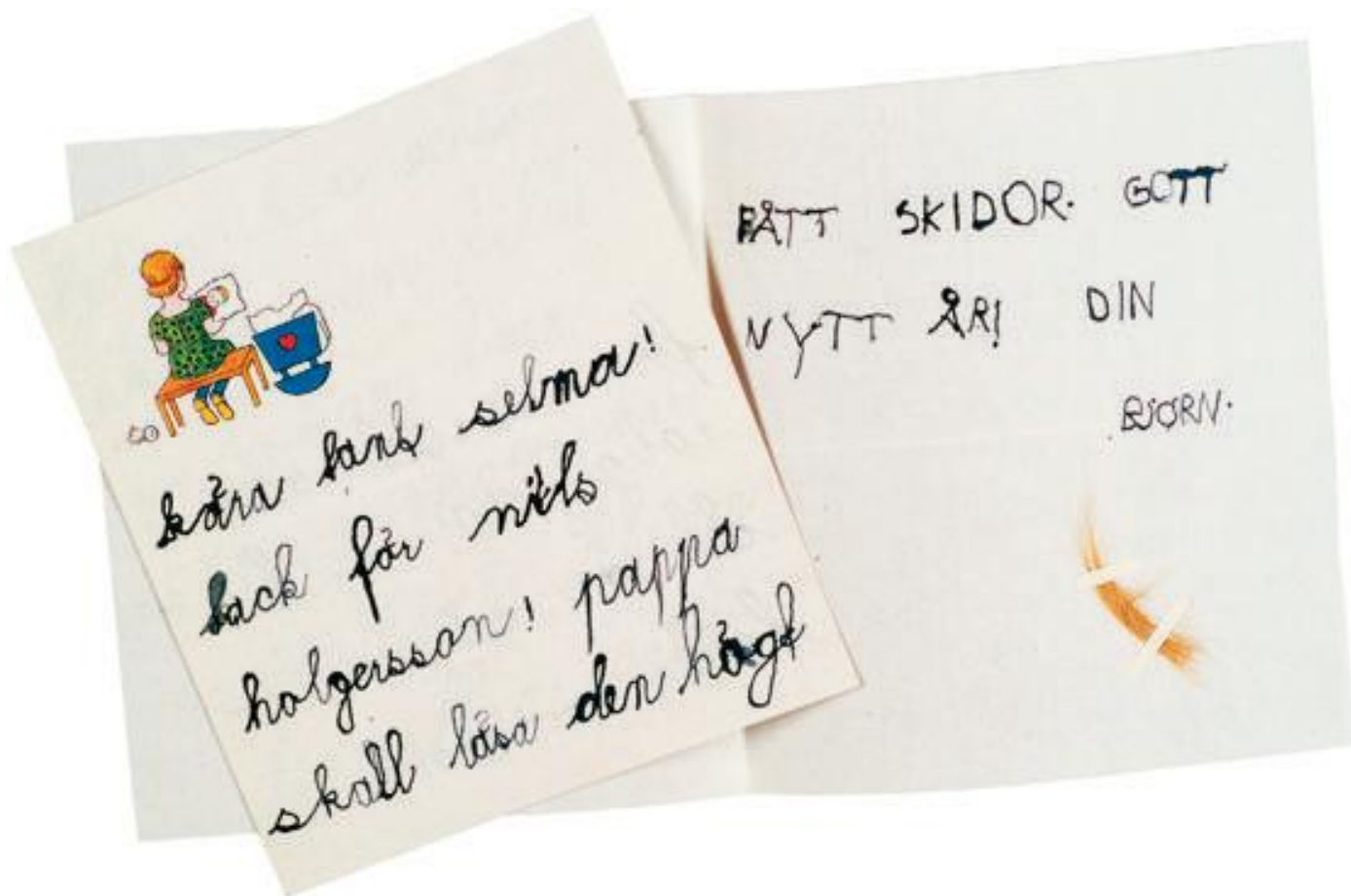
I våra dagar går diskussionen varm om vilket värde litteraturen egentligen har för människor. Har den något inflytande på oss? Om så, vilket? Existerar det verkligen verk som är viktigare än andra? Hur viktig är litteraturen som bildningskälla? Selma Lagerlöf är ett ständigt förekommande exempel i detta samtal, och ett bra sådant, inte minst därför att hennes böcker ännu vid 150-årsfirandet av hennes födelse tillhör bibliotekens allra mest utlånande.

De människor som skrev till Selma Lagerlöf om sin läsning ifrågasatte inte litteraturens värde eller att den kunde påverka människor – de tycks ha tagit dessa saker för givna. Framförallt verkade de övertygade om att litteraturläsning kunde verka förbättrande: ”Om det kan fröjda Eder så skall Ni veta att Ni med den boken gjort mig och många andra människor bättre d.v.s. kommit dem på bättre tankar”. Passager som dessa är vanliga i breven (just denna är ur ett brev från en manlig läsare som 1915 läst *Kejsarn av Portugallien*).

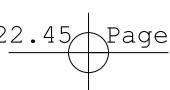
Även om tron på att bli en bättre människa genom läsning ofta ter sig medvetet etisk (i betydelsen ’ett sätt att kultivera det goda’) i breven, präglas de återgivna läsoplevelsorna samtidigt av både subjektivitet och impulsivitet. Selma Lagerlöfs läsare reagerade mycket känslösamt och personligt på hennes texter. De beskriver även sin läsning, sina ärenden och sin syn på henne i påfallande sentimentala termer. Under läsningen säger de sig ha känt igen sig i karaktärer, varit andtrutna av spänning och skräck och ha både gråtit och skrattat.

En sådan läsart – en identifikatorisk och emotionell – har forskningen ofta förknippat med kvinnliga läsare och därför

Ett av många barnbrev i samlingen: 1932 skrev den unga brevskriverskan Kerstin ett uppskattande brev till "tant Selma". Bröderna Björn och Finn är också med på ett hörn – den senare i form av några hårstrån, eftersom han ännu inte lärt sig skriva. (L1:1f)

ALLMÄNHETEN SKRIVER TILL SELMA LAGERLÖF

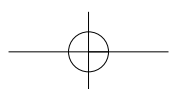
sett ner på. Men Selma Lagerlöfs läsare läste på detta sätt oavsett kön, det framgår tydligt. Att detta skulle ha varit ett folkets sätt att läsa Selma Lagerlöf på som skulle ligga långt från det litterära etablissemangets är dock ett påstående värt viss nyansering. Få författares texter har som Selma Lagerlöfs lockat fram sådan känslsamhet hos kritiker, författare och litteraturhistoriker genom åren. En del av Selma Lagerlöfs genialitet är, som jag ser det, förmågan – och modet – att balansera på gränsen mot det patetiska, och denna balansgång lyckas hon så väl med att många läsare svarar med känslreaktioner.

Medan den litterära offentlighetens mottagande av Selma Lagerlöfs verk är välutredd i den omfattrika forskningen, finns knappast något skrivet om allmänhetens. Breven från allmänheten belyser effekterna av hennes skrivsätt och visar detaljrikt upp den emotionella läsartens karaktäristika och betydelse för olika grupper i samhället.

Brev från barn

Barnbreven till Selma Lagerlöf har uppmärksammats något mer än de vuxnas, men ännu är de till stora delar orörda. Även dessa brev förvaras i KB. Uppskattningsvis ligger flera tusen ännu oordnade barnbrev i en meterlång rad bruna konvolut i arkivet.

Det var förstås främst *Nils Holgerssons underbara resa* (1906–07) som lockade barn att skriva. Inte minst är barnbreven från skolor intressanta. De visar bland annat hur det pedagogiska bokprojektet om Nils Holgersson kom att användas på ett

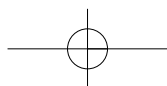

MARIA KARLSSON

genomtänkt pedagogiskt sätt. Skolbarnen skickade exempelvis mängder av uppsatser och teckningar till Selma Lagerlöf. De handlade om olika episoder i boken, läsoplevelsen av den eller om Sverige. En skolklass från Katalonien förfärdigade tillsammans ett färgglatt kompendium om Sverige, som innehåller en Nils Holgersson-influerad Sverigekarta. Både de svenska och de många utländska barnbrev – de kom främst från Tyskland – visar hur romanen har deltagit i att sprida en bild av Sverige och svensk identitet inom och utom landet.

I boken *Nils Holgersson flyger över världen* (1958) har Stina Palmgren sammanställt och kommenterat ett urval av svenska, i första hand spontana, brev från barn som rör romanen. Hon beskriver det som ett magiskt ögonblick då Kungl. bibliotekets förstebibliotekarie Nils Afzelius på 1950-talet öppnade den lår med barnbrev som Selma Lagerlöf i sitt testamente undantagit från sekretessbestämmelserna. I samlingen finns också de över 600 uppsatsbrev med teckningar från skolbarn som Stina Palmgren samlade in till Selma Lagerlöfs 80-årsdag.

Det var mycket vanligt att barn hyllade Selma Lagerlöf på högtidsdagar. ”Fröken har fått Nobelpriset och vi har fått Nils Holgersson”, konstaterade en flicka 1909. Och för att återgå till Nobelpriset – om ”tiggARBreven” bekymrade Selma Lagerlöf så var de många gratulationsbrev från barn en muntrare sida av medaljen.

ALLMÄNHETEN SKRIVER TILL SELMA LAGERLÖF

Läsa vidare:

Stina Palmgren, *Nils Holgersson flyger över världen. Urval av barnbrev till Selma Lagerlöf*. Utgivna och kommenterade av Stina Palmberg, Stockholm 1958.

Vivi Edström, *Livets vågspel*, Stockholm 2002.

Anna Nordlund, *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891–1996*, Stockholm/Stehag 2005.

Jenny Bergenmar och Maria Karlsson, "Läsarnas Lagerlöf", *Parnass*, nr 2, 2006, s. 13–35.

Maria Karlsson, "Läsarnas Lagerlöf. 1915 års män skriver till Selma Lagerlöf", i *De Nio. Litterär kalender 2007*, s. 74–92.

